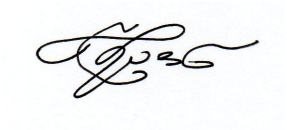


Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ГРОЗЯН НІНА ФЕДОРІВНА



УДК 811.161.2'367.5

**КАТЕГОРІЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ
НА ТЛІ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ
ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУР РЕЧЕННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Луцьк – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Завальнюк Інна Яківна,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
декан факультету філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха;

доктор філологічних наук, професор
Городенська Катерина Григорівна,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу граматики
та наукової термінології;

доктор філологічних наук, професор
Вінтонів Михайло Олексійович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри української мови.

Захист відбудеться 11 вересня 2020 р. о 09⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 32.051.02 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, ауд. 43 бібліотеки СНУ ім. Лесі Українки, м. Луцьк, 43021).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (вул. Винниченка, 30-А, м. Луцьк, 43021) і на офіційному сайті Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (<https://ra.eenu.edu.ua/>).

Автореферат розіслано 04 серпня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент



О. І. Приймачок

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасну лінгвістичну теорію вияскравлюють праці, у яких зацентовано увагу на різноаспектному й комплексному студіюванні речення як головної синтаксичної одиниці. Пріоритетним став опис його комунікативно-прагматичних особливостей, внутрішньомовної спеціалізації, передусім парадигматичних ознак, специфіки формально-синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень. Дослідження речень у площині функційного потенціалу й комунікативної перспективи спонукало науковців до розгляду їх крізь призму антропоцентризму.

Нові підходи до визначення речення як багатоаспектної одиниці актуалізують проблему сегментації, що полягає в його здатності до поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми тощо). Функційний підхід зумовив виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем) (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський, А. П. Загнітко, Н. Л. Іваницька, К. Ф. Шульжук та ін.). Із розвитком теорії актуального членування, крім формальних і семантичних ознак, комплексна схема диференціації членів речення була доповнена і їхніми комунікативно-позиційними характеристиками (В. Г. Адмоні, Ф. С. Бацевич, М. О. Вінтонів та ін.).

На сьогодні в лінгвістиці маємо низку вагомих наукових студій, що репрезентують різні підходи до вивчення членів речення: дослідження компонентів речення на основі формально-синтаксичного підходу, представлені в працях І. Р. Вихованця, А. П. Грищенка, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, І. Я. Завальнюк та ін.; розроблення теорії мінімальних синтаксичних одиниць семантичного типу (номінованих актантами, глибинними відмінками, аргументами, релятемами, семантичними компонентами, семантемами, синтаксемами тощо) у дослідженнях Н. М. Арват, Н. Д. Арутюнової, Г. О. Золотової, С. Д. Кацнельсона, Т. П. Ломтева, А. М. Мухіна, Л. Теньєра, Ч. Філлмора та ін.; опрацювання важливих аспектів синтаксемного аналізу, кореляцій мінімальних синтаксичних одиниць із компонентами формально-синтаксичного рівня, репрезентовані в монографіях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка, Н. Л. Іваницької, Н. М. Костусяк, О. В. Кульбабської, О. І. Леути, Т. Є. Масицької, О. Г. Межова, М. В. Мірченка, М. Я. Плющ, М. І. Степаненка та ін.; синкретичні вияви другорядних членів речення, описані в працях В. В. Бабайцевої, А. П. Загнітка, Ю. Ю. Наливайко, В. П. Олексенка, Л. Д. Чеснокової, Л. В. Шитик та ін. Попри таку потужну наукову затребуваність, питання аналізу другорядних членів речення остаточно не розв'язані, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їхнього опису.

Актуальність теми дослідження. Дисертаційна робота актуалізує одну з найважливіших проблем сучасної лінгвістики – комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць. Порушення зазначеного питання зумовлене потребою всебічно дослідити другорядні члени речення в проєкції на формально-синтаксичний

та семантико-синтаксичний рівні речення; у річищі функційного підходу створити двовимірну типологію другорядних членів речення; простежити систему співвідношень різних формально-синтаксичних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними корелятами; з'ясувати закономірності типового та синкретичного виявів другорядних членів речення. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології та формальної й семантичної диференціації.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям і проблематика дослідження відповідають плановій науковій проблемі кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 7 від 30 січня 2014 р.).

Мета роботи – комплексно проаналізувати другорядні члени речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення; створити цілісну систему кореляцій формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак другорядних членів речення.

Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких **завдань**:

1) узагальнити проблеми сучасного стану теоретичного опрацювання категорії членів речення;

2) обґрунтувати концептуальні засади лінгвістичного трактування поняття *член речення*;

3) систематизувати й уніфікувати поняттєво-термінологічний апарат для номінації мінімальних синтаксичних одиниць, простежити їхні термінологічні співвідношення;

4) уточнити класифікаційні ознаки другорядних членів речення, подати їхню традиційну типологію та окреслити вияви синкретизму в системі другорядних членів речення;

5) з'ясувати формально-синтаксичну специфіку структурних компонентів речення, ранжувати їх за різновидом синтаксичного зв'язку й характером залежності;

6) проаналізувати семантико-синтаксичну сферу мінімальних семантико-синтаксичних одиниць – синтаксем; описати субстанційні та вторинні предикатні синтаксеми;

7) простежити семантико-синтаксичні кореляції узгодженого другорядного члена речення з його семантико-синтаксичними відповідниками;

8) систематизувати семантико-синтаксичні кореляти керованих другорядних членів речення;

9) установити семантико-синтаксичні відповідники прилеглих та корельованих другорядних членів речення;

10) з'ясувати специфіку кореляцій детермінантних другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками.

Об'єктом наукового пошуку є другорядні члени речення в структурі елементарних та ускладнених простих речень.

Предмет дослідження становить складна система співвідношень між формально-синтаксичними членами речення та їхніми семантико-синтаксичними корелятами.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта й поставлені в дисертації завдання зумовили застосування комплексу загальнонаукових (*індукції, дедукції, аналізу, синтезу*) і спеціальних лінгвістичних методів та прийомів. Як основні методи дослідження використано *метод лінгвістичного опису* з властивими йому прийомами зовнішньої й внутрішньої інтерпретацій – для докладного, побудованого на комунікативних паралелях аналізу фактичного матеріалу та лінгвістичної систематизації мовних одиниць. *Метод лінгвістичного опису мовних фактів* дав змогу інвентаризувати й систематизувати другорядні члени речення, описати їхню формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну сфери. *Системно-класифікаційний метод* – для ґрунтового аналізу простих семантично елементарних та семантично неелементарних реченнєвих структур, визначення відповідників формально-синтаксичних членів речення з їхніми мінімальними семантико-синтаксичними одиницями.

Структурний метод представлений методиками *структурно-семантичного аналізу* – для створення формально-синтаксичної типології другорядних членів речення; *трансформаційного аналізу* – для виокремлення спільного між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборі їхніх трансформацій, для характеристики процесів перетворення семантично елементарних та семантично неелементарних речень у формально-синтаксичні варіанти. Метод *порівняння* – для виявлення диференційних ознак формально-синтаксичних членів речення, розмежування значеннєвих різновидів їхніх семантико-синтаксичних компонентів.

Методика *компонентного аналізу* дала змогу ґрунтовно проаналізувати семантичні варіанти та змістові відтінки синтаксем і виявити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні можливості речення.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві цілісно досліджено другорядні члени речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення; створено двовимірну типологію мінімальних синтаксичних одиниць з огляду на їхню структуру й семантику. Уперше на засадах комплексного підходу системно описані кореляції формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак другорядних членів речення. У дослідженні уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття *другорядний член речення* в проекції на формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну структуру речення. До наукового обігу введено новітній фактичний матеріал – речення з різностильових текстів.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека, дібрана методом наскрізного виписування з художніх, публіцистичних, науково-популярних текстів ХІХ – початку ХХІ ст., лексикографічних джерел, матеріалів із мережі Інтернет. Водночас акцент зроблено на аналізі художнього дискурсу, оскільки саме в ньому другорядні члени речення постають у всіх своїх виявах. Усього дібрано й проаналізовано близько 40 тисяч одиниць.

Вивчення другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення, створення цілісної системи кореляцій між власне-членами речення й синтаксемами має вагоме теоретичне та практичне значення.

Теоретична цінність полягає в розробленні концептуальних засад дослідження другорядних членів речення, що вможливило створення двовимірної моделі сегментації речення – із погляду структури й семантики – та сприяло усуненню суперечностей усталеної класифікації членів речення. Робота потенційно збагачує теоретичну та прикладну граматику новими підходами до розв’язання низки загальних лінгвістичних проблем, зокрема й осмислення системного характеру мовних явищ. У широкому аспекті дисертація стосується концептуальних питань лінгвістики, які належать до сфери функційно-категорійної граматики. Теоретичні засади виконаного дослідження слугуватимуть підґрунтям для розгортання нових досліджень, присвячених зв’язку міжрівневих ознак у системі членів речення, що відкриє перспективи для подальших наукових пошуків.

Зроблені висновки та випрацювані принципи аналізу формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної диференціації другорядних членів речення вможливають адекватне витлумачення функційних особливостей формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного аспектів речення в сучасній українській літературній мові.

Запропоновану в дослідженні концепцію можна застосувати в компаративних студіях.

Практичне значення дисертації вмотивоване тим, що її матеріали можуть слугувати для написання теоретичних праць із функційно-категорійної граматики, створення синтаксичних описів простого речення в підручниках та посібниках для закладів вищої освіти й загальноосвітніх шкіл, укладання граматичних і термінологічних словників. Фактологічна база та зроблені узагальнення матимуть застосування в лінгводидактиці й науково-пошуковій роботі студентів, аспірантів та докторантів.

Особистий внесок здобувача полягає в побудові системи кореляцій формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних другорядних членів речення в сучасній українській літературній мові, у створенні двовимірної типології мінімальних синтаксичних одиниць з огляду на їхню структуру й семантику. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовано в доповідях на 18 міжнародних, 12 всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях: XIV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 2015), XVIII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантики досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 2016), VI–VII Міжнародних наукових конференціях «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2016; 2018), VI Науково-практичній конференції з участю міжнародних науковців «Тарас Шевченко і сьогодення» (до 155-річчя від дня перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі в м. Каневі) (Сімферополь, 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Мова і міжкультурна комунікація» (Полтава, 2016), Міжнародній науковій конференції

«Бестіарний код у діалозі культур: традиція та сучасність», присвячений пам'яті професора Олега Васильовича Мішукова (Херсон, 2016), Міжнародному науковому конгресі «Іван Франко: Я єсть пролог...» (до 160-річчя від дня народження) (Львів, 2016), Міжнародній науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2017), Міжнародній науковій конференції «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 2017), III Міжнародній науковій конференції «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен Олеса Гончара в духовному просторі українства» (Полтава, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2018), II Міжнародному симпозіумі «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» («Гуманітарні та соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи») (Нью-Йорк, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської (Київ, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен Тараса Шевченка: лінгвістичний, історичний і соціофілософський аспекти» (до 205-річчя від дня народження) (Київ, 2019), XIV Міжнародній науковій конференції «Проблеми зіставної семантики» (Київ, 2019), Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and Education» (Науково-фаховій конференції «Актуальні проблеми науки та освіти») (Будапешт, Угорщина, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (Київ, 2016), XV Всеукраїнській науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2016), Всеукраїнській науковій конференції «Поетика художнього тексту» (Херсон, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури» (Ізмаїл, 2016), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Іван Франко в сучасному інтелектуальному просторі» (Житомир, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» (Вінниця, 2017), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в загальноосвітній та вищій школі» (Полтава, 2018), Всеукраїнській науковій конференції «Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку» (до 70-річчя від дня народження професора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 2018), Всеукраїнській науковій конференції «Поетика художнього тексту» (Херсон, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокомунікативний простір України: історія та сьогодення (до 125-річчя від дня народження М. Т. Рильського)» (Київ, 2020), Регіональній науково-практичній конференції «Науково-методичні параметри лінгвістичної освіти (на пошану ветеранів кафедри української мови С. П. Пономаренко та Т. І. Поляруш)» (Кіровоград, 2016), Регіональній науково-практичній конференції «Сучасна лінгвістична освіта» (Кропивницький, 2018).

Публікації. Проблематику дисертаційної праці, її теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено в 25 одноосібних працях: 17 статей у фахових наукових виданнях України (серед них 1 – в електронному виданні, 6 –

у виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах), 4 – у періодичних зарубіжних виданнях. Решта публікацій (4) – тези доповідей, виголошені на міжнародних і всеукраїнських конференціях, та праці, видрукувані в інших виданнях.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку літератури, використаних джерел і додатків (Додаток А «Список публікацій здобувача», Додаток Б «Відомості про апробацію результатів дослідження»). Список літератури нараховує 502 найменування. Загальний обсяг дисертаційної праці – 471 сторінка, основного тексту – 362 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, визначено мету, окреслено основні завдання роботи, об'єкт, предмет, методи дослідження, джерела фактичного матеріалу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, її структуру та зміст.

У **першому** розділі «*Науково-теоретичні засади дослідження другорядних членів речення в традиційному та новітньому мовознавстві*» зацентровано на особливостях дефінування та класифікації другорядних синтаксичних одиниць у сучасній науковій парадигмі, наголошено на пріоритетності їхнього комплексного студіювання, схарактеризовано критерії розмежування та найпоширеніші типології цих членів речення, описано складні випадки їхнього розрізнення, особливу увагу зосереджено на інфінітиві та синкретичних мінімальних синтаксичних одиницях.

Член речення – узагальнена назва мінімальної синтаксичної одиниці, що корелює з компонентами формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів. Синонімічним відповідником цього терміна є *мінімальна синтаксична одиниця*. *Власне-член речення*, *синтаксема*, *семантема* та *комунікатема* – квазісиноніми, між якими встановлені родо-видові відношення.

У класичній і новітній лінгвістиці представлено чотири концепції вивчення членів речення: логіко-граматична, психолого-граматична, формально-граматична та функційна. Функційна концепція, за якою мінімальні синтаксичні одиниці проаналізовані на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення, найбільш обґрунтована, оскільки цілісне дослідження аналізованих одиниць базоване на їхній формальній, семантичній і комунікативній диференціації. Серед них пріоритетність виявляють семантичний, що відбиває специфіку семантико-синтаксичних відношень, та формальний, який ґрунтується на визначенні різновиду та способу синтаксичного зв'язку, критерії. Зорієнтованість на ці параметри, однак, не усуває певних дискусійних питань, пов'язаних із кваліфікацією компонентів реченнєвих побудов. Практичне визначення членів речення побудоване на комплексі семантичних та формальних ознак, а також комунікативному призначенні речення і його частин.

Усталена класифікація членів речення, попри її слабкі вияви, містить потужний аспект інформації про компоненти реченнєвих конструкцій, а тому

новітні підходи не заперечують традиційного вчення про члени речення, а дають нове підґрунтя для створення сучасних типологій. Об'єктивність класифікації другорядних членів речення та їхню значеннєво-формальну сутність забезпечує сукупність логічно впорядкованих вісьмох ознак: 1) роль у формально-синтаксичній структурі речення; 2) кореляція з власне-членами речення; 3) засоби вираження; 4) позиція у формально-синтаксичній структурі речення; 5) різновид синтаксичного зв'язку; 6) співвідношення із синтаксемами; 7) різновид семантико-синтаксичних відношень; 8) позиційна закріпленість за актуального членування, співвідношення з комунікатемами. Виділення мінімальних синтаксичних одиниць побудоване на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками.

Традиційний опис додатка, означення та обставини ґрунтується на морфологічній природі другорядного члена речення та того компонента, від якого він синтаксично залежить, а також на типі синтаксичного зв'язку та семантичних відношень між ними.

З-поміж морфологічних засобів вираження другорядних членів речення вирізняється інфінітив як позбавлена чітких морфологічних характеристик поліфункційна синкретична одиниця перехідного іменниково-дієслівного різновиду, що реалізує найрізноманітніші номінативні функції. Найчастіше він виконує роль додатка, у сфері якого перебувають суб'єктний та об'єктний його варіанти. Дію суб'єктного інфінітива виконує та сама особа, що й дію опорного дієслова, а характерна ознака об'єктного інфінітива – виконання маркованої ним дії іншою особою. Пор.: *Запанував та й думав шляхту приборкать трошки... не зумів* (Т. Шевченко) і *По корінню, немов по дротах, прошу слати мені фотознімки* (І. Дробний). Віддаленість інфінітива від дієвідмінюваного дієслова засвідчує його обставинна функція, визначення якої також залежить від суб'єктного чи об'єктного вживання аналізованої форми: *Його послухать сходяться віки* (Л. Костенко); *Кличе мати вечеряти, а донька не чує* (Т. Шевченко). Інфінітив може перебувати в присубстантивній позиції, синтезуючи атрибутивно-об'єктні відношення: *І мені здалося тоді, що страх втратити вогонь набагато сильніший, ніж страх опиратися перед вогняною стихією* (В. Баранов). Атрибутивна функція інфінітива зумовлена лексико-граматичними особливостями іменника та інфінітива. Якщо в реченні наявний присудок, то інфінітив, характеризуючи іменник, виконує самотійну функцію неузгодженого означення. Наявність узгодженого означення перед пояснюваним іменником посилює самотійну функцію інфінітива.

Труднощі визначення членів речення зумовлені неоднотимісністю ознак, покладених в основу класифікації членів речення, одночасним застосуванням формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних характеристик структурно-семантичних компонентів, що руйнує єдині виміри класифікації. Запропонований термінологічний інструментарій номінування синкретичних одиниць спирається на традиційно виокремлювані члени речення. За характером синтаксичного зв'язку диференційовано синкретичні другорядні члени речення з одинарним і бінарним зв'язком. У першому випадку йдеться про односторонню причленну залежність, коли структурний компонент речення підпорядкований лише

одному елементові, відповідно до чого доречно виокремити: 1) обставинний додаток: *Чоловік відразу зів'яв, і знову непорушна, незграбна постать стовбичила* ^{перед ким? де?} **перед Дорошем** (Г. Тютюнник); 2) означальний додаток: *Ми маємо право* ^{на що? яке?} **на сум і любов, На щастя, на сонце і трави, І навіть на булькання зайвих розмов** *Ми іноді маємо право* (В. Симоненко); 3) обставинне означення: *Незчуєшся, як і змайне така ніч, відпливе зорями, відбагряніє загравами* ^{якими? де?} **за Дніпром** (О. Гончар); *У Дніпрі встановили меморіал* ^{який? із якою метою?} **на згадку** *про загиблих рік тому патрульних Артема Кутушева і Ольгу Макаренко* («День», 25.09.2017); 4) обставинно-додаткове означення: *Через дерево* ^{яке? де? біля чого?} **біля машини** *вони спинилися, а потім купками ішли далі* (І. Нечуй-Левицький). Специфіку бінарного зв'язку визначає двобічне причленне підпорядкування, що слугує основою виділення: 1) дуплексива: *Коли поміркований, так і знай, що назвуть* ^{як? його яким?} **скупим...** (П. Загребельний); 2) обставинного означення: **Освітлена призахідним сонцем**, *вона* ^{яка?} [земля] **червоніла** ^{чому?} (К. Мотрич). Традиційно синтаксичну функцію цих відокремлених одиниць визначають як означення, залишаючи поза увагою характер семантико-синтаксичних відношень; 3) обставинно-додаткових означень: *Зів'яли* ^{де? на чому?} **айстри** ^{які? де? на чому?} **на столі**, *Поникли кволо, безнадійно* (В. Кикоть).

Випрацювання концептуальних засад дослідження членів речення вможливило створення тривимірної моделі сегментації речення – із погляду структури, семантики й прагматики, усуває суперечності усталеної класифікації членів речення.

У другому розділі «Формально-синтаксична й семантико-синтаксична диференціація другорядних членів речення» схарактеризовано синтаксичний зв'язок як визначальний критерій розрізнення формально-синтаксичних членів речення, з'ясовано диференційні ознаки та способи підрядного зв'язку, описано типологію формально-синтаксичних мінімальних синтаксичних одиниць, зокрема вирізнено прислівні (керовані, узгоджені, прилеглі, корельовані), детермінантні, а також опосередковані члени речення та дуплексиви. Умотивовано вивчення синтаксичних одиниць з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури речення та семантико-синтаксичних відношень, що послугувало основою для розмежування елементарних субстанційних і вторинних предикатних (атрибутивних, модальних, адвербіальних) синтаксем.

Синтаксичний зв'язок є визначальним критерієм розрізнення формально-синтаксичних членів речення. Диференційною ознакою розмежування типів синтаксичного зв'язку слугує характер синтаксичної залежності – двобічна залежність (взаємозв'язок, предикативний зв'язок), одностороння (односпрямована) залежність (підрядний зв'язок) і відсутність залежності, тобто незалежність (сурядний зв'язок).

Утрадиційною типологією зв'язку між синтаксичними одиницями різних рівнів є тричленна класифікація: сурядність – підрядність – предикативність, яку розширюють або через уточнення, або через конкретизацію наявних типів зв'язку. Відсутність чітких критеріїв розмежування сурядності й підрядності дає змогу виокремлювати перехідні типи зв'язку (приєднання, паралелізм, подвійний зв'язок, перехідний тип зв'язку тощо).

Із-поміж чотирьох типів прислівного синтаксичного зв'язку (керування, узгодження, прилягання, кореляції) керування й узгодження відіграють провідну роль, тому що вони пов'язані з наявною в українській мові розвиненою морфологічною системою словозміни.

Керованими є другорядні члени речення, якщо опорне (головне) слово зі значенням дії, процесу, стану, якості (або широко – зі значенням ознаки) потребує від залежного слова (переважно іменника) певної відмінкової форми. Найвиразніша семантична властивість керованих другорядних членів речення – їхнє предметне (об'єктне) значення, у якому узагальнені часткові значення, зокрема власне-об'єкта, адресата, знаряддя та ін. Сильнокерований компонент, заповнюючи центральну позицію при прямо-перехідних і непрямо-перехідних дієсловах, зазвичай виражений знахідним або родовим відмінками й реалізує об'єктні й об'єктно-обставинно-доповнювальні відношення: *...темно-багряну **оажину** ми рвали з тобою в гаю* (В. Сосюра); *...його товариші ... **віддалилися від кадриги** так само швидко, як допіру наближались до неї...* (П. Загребельний). Крім того, на рівні сильного опосередкованого керування головне слово поєднуване з орудним і місцевим прийменниковими відмінками: *Тихий океан перестав для нього бути вільним і чистим океаном його молодості, бо там діялось щось брутальне, його отруювали, **над** його одвічною **чистотою** **глумились**...* (О. Гончар); *Мати **знається на травах**...* (Ю. Мушкетик). Напівсильний (напівслабкий) тип керування репрезентований у випадках, коли залежний компонент поєднано не з опорним елементом, а з опорним елементом і підпорядкованими йому словами: *Вася Багіров за допомогу в нічній операції **подарував художникові широкий ремінь*** (О. Гончар). Безпосереднє слабке керування зазвичай реалізоване формами давального й орудного відмінків, часто поєднуючи значення об'єкта з обставинною семантикою: *Зі слізьми на очах хлопці приміряли вишиванки та натільні хрестики, щиро **раділи українським прапорам**...* («День», 17.07.2014); *...а я **писала** мало не **осколком** великі букви, щойно з букваря...* (Л. Костенко). За опосередкованого слабого керування головне слово часто керує прийменниковими родовим та орудним відмінками: *...Андрій так багато **зробив для нас*** (М. Дочинець); *Я що, **за вами** пішки буду бігти по цій дорозі, як той менший брат?* (Л. Костенко).

Узгоджені другорядні члени речення детерміновані граматичними властивостями головного слова: вони відтворюють категорії роду, числа та відмінка (або деякі з цих категорій) стрижневого слова, у ролі якого зазвичай уживані іменники, займенникові чи субстантивовані слова. Узгоджені члени речення поєднувані такими типами зв'язку: 1) власне-граматичним, реалізованим безпосередньо через граматичні категорії опорного слова: ***Білий причілок** оббила сльота* (Л. Костенко); 2) умовно-граматичним, визначуваним усталеними правилами. Зокрема, займенник *хто* й однокореневі з ним *хтось*, *хто-небудь* тощо незалежно від статі осіб і їхньої кількості потребують залежного компонента в чоловічому роді однини (*хтось знайомий*), а *що*, *щось*, *що-небудь* та інші – у формі середнього роду однини (*щось знайоме*): *Напевно, сюди рідко заїжджав **хтось незнайомий*** (О. Волков); ***Щось нове** влітає в крики* (В. Винниченко); 3) асоціативно-граматичним, віддзеркаленням якого є особливості поєднання підпорядкованих означальних одиниць з опорними словами аббревіатур: *Там у студії*

Павла Кужесєва зібралися військовий експерт Олег Жданов, громадський діяч Ілля Ківа та професор Микита Василенко. Зрозуміло, цікавилися тим, де **наша** СБУ, де військова контррозвідка, оскільки версія диверсійного акту була найпопулярнішою («День», 06.10.2017); 4) семантичним, коли узгодження відбувається зі складними іменниками, утвореними поєднанням двох слів різного граматичного роду чи з іменниками – омонімічними формами чоловічого з жіночого роду: *зручне крісло-ліжко; широкий диван-ліжко, нова книга-довідник, ця плакса, смішний невіглас*. У словосполученні узгодження найчастіше граматичне або умовно-граматичне.

Прилеглими є члени речення, у яких головне слово (або граматична основа речення) не потребує від залежного певних граматичних форм. На противагу керованим та узгодженим членам речення, прилеглі синтаксичні одиниці виокремлюють тільки за значеннєвими показниками: *І раптом вголос заридали люди* (Л. Костенко); *Холодно-синя, кольору темного індиго, вставала вона* [хмара] *над розтрісканою землею* (З. Тулуб); *...і знов у нього* [Отави] *було бажання втекти звідси світ за очі...* (П. Загребельний).

Групу корельованих членів речення структурують ті, де форма іменників паралельна одна одній і залежить від того слова в реченні, якого стосується. Семантика корельованих синтаксичних одиниць охоплює таку сукупність виявів ознаки, як пояснювальна назва предмета, указівка на вік, національність, якість предмета, соціальна належність, професія, посада та ін.: *Мороз – чоловік **баби-зими**, огрядний велетень зі снігом-інесм на обличчі* («Рідна Хмельниччина», 17.04.2017); *Але **князь Альбрехт** сидить непорушне, похиливши голову й нечутно посвистуючи безкровними губами* (В. Винниченко).

Детермінантний член речення – самостійний семантико-синтаксичний поширювач предикативного ядра чи цілого речення, що має неприслівний характер і входить до його складу на основі зв'язку вільного приєднання. Детермінанти є факультативними синтаксичними одиницями формально-граматичної будови речення, що перебувають поза зоною дієслівного керування. Це вільні синтаксеми, пов'язані з предикативним центром речення непередбачуваним та необов'язковим синтаксичним зв'язком. За семантикою детермінанти об'єднані в такі типи: 1) фонові: *Спалахнув небокрай **на сході*** (М. Стельмах); ***Вдень** ще літо, а **надвечір** – осінь* (Л. Костенко); 2) детермінанти зумовленості: ***Від люті** став він червоний як рак* (І. Нехода); ***На біду** зустрілись ми з тобою* (Ю. Збанацький); 3) детермінанти з характеризувальним значенням: ***Фактично** завданням цього пароплава було служити передавальним пунктом між піратським підводним човном і його метрополією* (М. Трублаїні); *Добре пам'ятаю, ми **гуртом** поверталися зі школи додому* (М. Матіос).

Опосередкований синтаксичний зв'язок властивий другорядним членам речення, пов'язаним із реченнєвою структурою опосередковано, через ще одного члена речення. Опосередковані другорядні члени речення – зовнішні поширювачі простого речення: *Там, **на землі**, щось падало, цвіло* (Л. Костенко).

Дуплексиви поєднані подвійним синтаксичним зв'язком, вони відтворюють формально-синтаксичну структуру вихідних простих речень, об'єднаних у похідне просте ускладнене речення. Дуплексиви є різновидом іменникових компонентів, морфологічна форма яких – знахідний відмінок – зумовлена

формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною організацією одного з вихідних простих речень як базової конструкції, що перетворює друге (небазове) вихідне речення на просте ускладнене речення: *Я пам'ятаю батька не старим* (Л. Костенко) ← *Я пам'ятаю батька + Батько був не старим*.

Одиницею семантико-синтаксичної організації речення є синтаксема. Залежно від синтаксичної функції синтаксеми бувають вільні, зв'язані та зумовлені. Вільна синтаксема функціонує автономно, має самостійне значення незалежно від контексту, тобто виконує денотативну роль. Зв'язана синтаксема структурує словосполучення, в ізолюваному вживанні не має самостійного значення, а виявляє його в межах словосполучення, у позиції біля того чи того слова, що поширює цю синтаксеми. Конструктивно зумовлена синтаксема функціонує як компонент речення, реалізує своє значення, свою денотативну роль у семантичній структурі речення. У семантично елементарному простому реченні засвідчені два класи синтаксем – предикатні й субстанційні. Семантико-синтаксична валентність предиката зумовлює субстанційні відношення й такі типи субстанційних синтаксем: суб'єктні (*А Отава стояв на сходах...* (П. Загребельний)), об'єктні (*...Козакову раптом стало жаль свого бранця* (О. Гончар)), адресатні (*...посланець Ваш прибув до нашої золотосяйної столиці і вручив нам Ваше послання...* (П. Загребельний)), інструментальні (*Малий залюбки свистів на пищалках, грав на саморобних дудочках* (П. Загребельний)) та локативні (*Ми на гору йдемо через гать* (В. Сосюра)).

Вторинні предикатні синтаксеми (атрибутивні: *Смарагдовий айсберг по самі груди в Дніпрі!* (Л. Костенко), модальні: *Глас вопіючого в пустині, напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко) й адвербіальні: *Лариса попросила за нагоди передати для потреб Союзу русинів-українців Словаччини книжки «Дня»...* («День», 03.07.2015); *Не через вас я їду, а для себе* (Л. Костенко)) семантично ускладнюють просте речення. Вони є наслідком об'єднання двох і більше простих елементарних конструкцій в одне просте семантично неелементарне речення й слугують показниками семантико-синтаксичних відношень. Посилення адвербіальності приїменниково-відмінкової форми зумовлює утворення незмінних форм.

У третьому розділі «Семантико-синтаксичні кореляти прислівних другорядних членів речення» схарактеризовано семантико-синтаксичні відповідники керованих, узгоджених та прилеглих мінімальних синтаксичних одиниць. З акцентом на обов'язковість / необов'язковість окреслено кореляції придієслівних, приприкметникових, приприслівникових і приїменникових керованих членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками. Запропоновано типологію семантико-синтаксичних співвідношень узгоджених другорядних членів речення з вторинними предикатними атрибутивними синтаксемами – власне-атрибутами, відносними, посесивними атрибутами та атрибутами проміжних розрядів. Виокремлено й докладно описано прилеглі другорядні члени речення та їхні семантико-синтаксичні відповідники – вторинну предикатну атрибутивну й кількісну синтаксеми. За семантичним критерієм встановлено дві кореляції з прислівниками способу дії: *прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану ↔ синтаксема способу дії, прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема*.

Форма підрядного зв'язку становить диференційну ознаку розмежування керованих, узгоджених і прилеглих другорядних членів речення. За силою підрядного зв'язку аналізовані синтаксичні одиниці структурують дві групи: обов'язкові – прислівні керовані компоненти – та необов'язкові, валентно не зумовлені компоненти неелементарного простого речення, – прислівні узгоджені й прилеглі члени речення.

З огляду на частиномовну належність опорного слова керовані другорядні члени речення та їхні семантико-синтаксичні відповідники перебувають у придієслівній, приприкметниковій, приприслівниковій та приіменниковій позиціях і на основі ознаки *обов'язковість / необов'язковість* прислівного зв'язку структурують певні групи. Семантико-синтаксичні кореляти керованих придієслівних другорядних членів речення різноманітні за силою керування: найтісніше поєднана з предикатом об'єктна й суб'єкта синтаксема. Кореляцію *придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктна синтаксема* реалізують іменники в знахідному, родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках, зазвичай поєднані з опорним словом зв'язком сильного керування. Докладна інтерпретація семантичного різновиду об'єктного компонента зумовлює виділення таких основних корелятивних типів: *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема власне-дії* (Цю **сорочку** я сама виткала і пошила... (Ю. Винничук)), *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема локативної дії* (Ірина Михайлівна вислухала, запитала, як йому мається зараз, принесла **чаю** і валер'янових **крапель** (Ю. Мушкетик)), *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема процесу* (Кравчина явно сердиться **на мене**... (О. Довженко)), *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема стану* (Також на виставці представлена «Мала українська серія», яку Олексій Коваль презентував у 2017 році та дуже гордиться **нею** («День», 16.01.2019)).

Акцентування на семантичному різновиді суб'єкта дає змогу подати типологію кореляцій, узагальнено представлених як *придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна суб'єктна синтаксема*: *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема власне-дії* (Я повинен нарешті вирішити, що **нам** робити далі (В. Шкляр)), *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема локативної дії* (Багато людей, які повернулися з фронту, абсолютно не могли розібратися, куди **їм** іти... («День», 14.05.2018)), *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема процесу* (Ї поки те казала, то гнів брав **головиху** (Є. Гуцало); **Ханом** тіпав страх... (Ю. Мушкетик); **У мені** «кипіла» злість... («День», 29.09.2016)), *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема стану* (**Хлопчиків** пощастило (М. Трублаїні)).

Для адресатної синтаксеми, морфологічний репрезентант якої грамема давального, характерний слабший зв'язок з опорним словом – напівсильне керування. Співвідношення між формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною одиницями цього різновиду представлене як кореляція *керований придієслівний другорядний член речення ↔ адресатна синтаксема*: Він [Ростислав] уже написав **батькам**, що має гарну дівчину... (В. Лис).

Локативна синтаксема виявляє послаблений зв'язок з дієслівним предикатом. З огляду на семантичну диференціацію субстанційних локативних синтаксем

доцільно розмежувати такі основні корелятивні типи: *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема статичної локалізації* (*Козаки попутали коней і пустили в лужок під дикі груші на попас, а самі розташувалися в корчмі* (Ю. Мушкетик)), *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням напрямку руху* (*Встану було рано і зараз біжу до вікна...* (І. Франко)), *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням шляху (траєкторії) руху* (*Позаду відносно загону їхав вершник і щось тягнув по дорозі за собою на мотузці* (Р. Бедов)).

Найпериферійнішою ланкою в системі іменникових синтаксем є інструментальна синтаксична одиниця, валентно пов'язана з предикатами дії. Семантичний критерій, що становить основу кореляцій керованого придієслівного другорядного члена речення з інструментальною синтаксемою, дає змогу виділити три різновиди кореляцій: *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема знаряддя дії* (...*Одарка, як різала ножем хлібину, притисши до грудей, так і держить її, отетерівши...* (Г. Тютюнник)), *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії* (...*волами* тягли через скарбнянські плавні стопудову козацьку мідь... (О. Гончар); *Верхи на маленьких волохатих конях скачуть навкруги пастухи* (Ю. Яновський)), *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу* (*Побачила Олександру Панасівну, яка кроїла із шкіри заготовки для чобіт* (В. Шевчук)).

Приприкметникові другорядні члени речення (обов'язкові та необов'язкові) корелюють з об'єктними синтаксемами, що функціонують в облігаторному (власне-об'єкт і прикомпаративний об'єкт порівняння) та факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження й присуперлативний об'єкт порівняння) варіантах. Основу співвідношень приприкметникових другорядних членів речення з об'єктними синтаксемами, крім семантичних ознак та облігаторності / факультативності, становить морфологічний критерій, а тому вони проаналізовані також відповідно до засобів вираження та з огляду на специфіку опорного прикметника. Обов'язкові приприкметникові другорядні члени речення, які корелюють з облігаторними об'єктними синтаксемами, марковані безприйменниковими й прийменниковими формами родового, знахідного та орудного відмінків і безприйменниковим давальним: «Колумб» був повний дрібнесенької *риби* з сріблястими головками й бурувато-синіми спинками... (М. Трублаїні); ...лише Отава був абсолютно байдужий до *художниці*... (П. Загребельний); Тепер твій вуйко винен *гроші* мені, а не своєму компаньйону (Н. Гурницька); Почин дорожчий за *гроші* («Скарбниця народної мудрості»); ...нині світ повен чистими *душами*, перемішаними з іскрами зла, і *душами* нечистими, злими, перемішаними з іскрами добра і святості (Ю. Винничук); Ярош посміхнувся своїй думці: коли ж це давній народ був вдячний *людям* за допомогу? (Н. Дев'ятко). До сфери облігаторних належить й адресат стану: А він *мені* що винен, щоби я йому так робив?! (В. Войтович).

Факультативна об'єктна синтаксема виконує обмежувальну функцію, тобто виражає синтаксичну семантику обмеження типової для прикметника оцінної

ознаки, або експлікує присуперлативний об'єкт порівняння. Кореляція *приприкметниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема* реалізована словоформами давального й орудного відмінків та прийменниково-відмінковими словоформами знахідного, родового, орудного й місцевого відмінків: *Ти огидний мені, Осоружний мені* (Михайло Драї-Хмара); *А між тим один з тих двох чоловіків був міцний **статурою**...* (В. Худенко); *Ворон, хоч був і сліпий **на одне око**, відразу впізнав і священика...* (В. Шкляр); *О, у нас є такі знахарі! І найкращий **з-поміж** них – дід Кудьма* (В. Рутківський); *...цей документ невеликий **за обсягом**, але досить значний **за можливими наслідками*** («День», 01.03.2017); *Джуліана була надто логічна, надто послідовна **у своїх діях*** (Б. Бойчук).

Приприслівникові керовані другорядні члени речення – обов'язкові й необов'язкові – корелюють з об'єктними синтаксемами на позначення об'єкта емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння). Співвідношення *приприслівниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема* моделюють іменники в знахідному й родовому відмінках та прийменниково-відмінковій формі орудного: *Мені не було жаль **сестру*** (Н. Дев'ятко); *Не жаль мені **цвіту**, не страшно і **грому**...* (І. Франко); *Ой, дівчино, дівчинонько, жаль ми **за тобою**, Що не буду зимувати зимоньки з тобою* («Українські народні пісні»). У маркуванні кореляції *приприслівниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема* беруть участь субстантиви, виражені грамами родового, знахідного й орудного в поєднанні з прийменниками: *Мені так сумно **без тебе*** (Дара Корній); *Оксані було радісніше **від інших***; *Мітя замовк, ніби боявся, що все накопичене роками вирветься зараз назовні, і стане соромно **за чоловічі сльози*** (В. Андрусів); *Соромно **перед тобою**, соромно **перед нею**, я зневажав себе за те, що не зміг стриматися і повівся так негідно* (Н. Сняданко).

Обов'язковість / необов'язковість компонента в структурі речення лягла в основу диференціації семантико-синтаксичних співвідношень приіменникових керованих другорядних членів речення з відповідними синтаксемами, зокрема розмежовано кореляції *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема*, *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*. Приіменникові обов'язкові компоненти вживані при синсемантичних іменниках – девербативах, утворених від перехідних дієслів, – для компенсації їхньої семантики. Рідше вони підпорядковані відприкметниковим субстантивам. Сильну приіменникову позицію заповнюють передусім безприіменникові та прийменникові словоформи в родовому відмінку: *Найважливішим було те, що ... вдалося не лише зберегти родину, а й не втратити **відчуття близькості*** (Н. Гурницька); *Генпрокуратура України розслідує можливе **ухилення від сплати** податків лідером депутатської групи «Відродження» Віталієм Хомутинником* («День», 17.07.2017); *Моя **повага до професора** безмежна...* (П. Загребельний); *Свобода мислення та **уважність до** довколишнього **світу** були головними для Шереха...* («День», 05.11.2013).

Відповідно до специфіки атрибутивної мінімальної синтаксичної одиниці, співвідносної з керованим компонентом, кореляцію *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*

реалізують: 1) суб'єктний атрибут: *Щось казав мені Володя, а я не чула, а чула тільки шелест листя, і шелест листя був мов шелест слів* (П. Загребельний); *Ось молодий сміх дівчини розкочується по лісі і жаром сиплеться в парубочу душу* (М. Стельмах); *...і тільки спів пташок ледь-ледь колошкав тишу* (Ю. Винничук); 2) відносний атрибут: *Господині помешкання Марко зателефонував з-під брами, як і домовлялися* (Г. Вдовиченко); *Той спогад про відвідини італійського міста зі століттями падаючою вежею пульсуватиме хвилями емоцій у Софіїному серці завжди* (Л. Олендій); *...там з одного боку густий евкаліптовий гай, з другого – сумно-самотній будинок на двадцять з чимось поверхів...* (П. Загребельний); 3) посесивний атрибут: *Зателенькав вхідний дзвінок спотвореною музикою Шопена...* (Дара Корній); *Мобільний озивається ... мелодією Вівальді* (Дара Корній). Для них характерні певні засоби вираження, зокрема безприйменниковий родовий відмінок та прийменниково-відмінкові словоформи.

Підґрунтям кореляції прислівних узгоджених другорядних членів речення з вторинними предикатними атрибутивними синтаксемами є семантична класифікація атрибутивних синтаксем, що об'єднує такі види атрибутів: власне-атрибути (атрибутивні синтаксеми зі значенням виявленої ознаки предмета), відносні атрибути (атрибутивні синтаксеми на позначення ознаки за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості, обставини) та посесивні атрибути (атрибутивні синтаксеми на позначення ознаки предмета, виявленої через належність його людині, тварині чи іншому предметові). Вони належать до необов'язкових, факультативних, валентно не зумовлених компонентів неелементарного простого речення.

У формально-синтаксичному ярусі узгоджені другорядні члени речення репрезентовані прикметниковими компонентами, співвідносними з власне-атрибутами, морфологічними варіантами яких є якісні прикметники з указівкою на смакові особливості предмета, ознаки, сприйняті нюхом, органами слуху, відчутні на дотик, на позначення стосунку до простору, форми, обсягу, відстані, ваги, розміру, темпоральних характеристик, фізичних властивостей тощо: *У спеку пити солодкий ананасовий сік зовсім не хотілося* (Ю. Сорока); *...пелюстки космічної черешні холодний всесвіт струшує на нас* (Л. Костенко); *...а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я...* (Г. Тютюнник); *Розливаю терпкість у крихітні горнятка* (Дара Корній); *...довелося пережити тривалий період боротьби з часом* (Н. Сняданко); *Ангел бачив, як до дерева стягують сухе гілля...* (С. Скляренко).

Роль відносних атрибутів як корелятивів узгоджених другорядних членів речення виконують компоненти різної частиномовної належності, зокрема: 1) відносні прикметники, семантичний спектр яких формують їхні часткові значеннєві варіанти: назви ознак предметів із семами речовинності, простору, часу, призначення, функцій, вимірів (розміру, обсягу, ваги, кількості, віку), належності до установи, організації тощо: *Фанерні журавлі не полетять у вирій* (Л. Костенко); *Пакистан має намір у п'ятницю звільнити раніше захопленого індійського пілота* («День», 28.02.2019); *Осінній холодок над спраглою землею шатро гаптоване широко розіп'яв* (М. Рильський); *Леся поставила кавову філіжанку на маленький журнальний столик і підвелася на ноги* (Н. Гурницька); *За стіною й почалася велика півгодинна перерва* (А. Новік); *У Полтаві заводський цех став мистецькою*

територією («День», 09.04.2016); 2) дієприкметники: *Вранці присняться забутим богиням вершників двоє над містом скляним* (О. Пахльовська); 3) порядкові числівники: *Українська грація Христина Погранична поповнила скарбницю збірної України двадцятою медаллю на III літніх Юнацьких Олімпійських іграх, що проходять у Буенос-Айресі (Аргентина)* («День», 17.10.2018); 4) займенники певних розрядів – вказівні, заперечні, означальні, неозначені, питальні та відносні: *Хоч би яка скульптура з того саду прийшла сюди постояти в журбі!* (Л. Костенко).

Кореляція узгоджений другорядний член речення ↔ посесивний атрибут ґрунтована на морфологічних засобах вираження – присвійних прикметниках і присвійних займенниках. Сему належності в структурі присвійного прикметника ідентифікують словотворчі суфікси, вибір яких мотивовано семантикою твірної основи. Посесивні атрибути як кореляти узгодженого другорядного члена речення активно вживані в структурі семантично неелементарного речення. Наприклад: *І тільки десь Іванова Марічка із того світу кличе його: – Йва-а-а!..* (Л. Костенко); *Тому зустріти ювілей поета з новою експозицією й у відремонтованому приміщенні для працівників музею та любителів Шевченкового слова досить символічно й знаково* («День», 10.10.2013); *Мамині* сльози вливали в тіло життя. *Мамині* руки гоїли рани. *Мамині* слова лікували душу (Дара Корній); *А зернятко ще надію має наші дні нащадкам відтворити* (М. Луків); *Нехай душа твоя примусить любити ревно, віддати щиро любов за рідний край!* (М. Старицький).

Компонентами кореляції узгоджений другорядний член речення ↔ атрибути проміжних розрядів є відносно-якісні, присвійно-відносні та присвійно-якісні прикметники, що вможлиблює виокремлення трьох різновидів співвідношень: 1) узгоджений другорядний член речення ↔ відносно-якісний атрибут: *Творча людина постійно відчуває нагальну потребу перенести у зовнішній світ найцінніше і найдорожче...* («День», 03.07.2015); *Дівчина із золотим ім'ям та місто із золотим серцем* (В. Гранецька); 2) узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-відносний атрибут: *І ніч у зламах врубелівських крил стояла довго в нього за плечима* (Л. Костенко); 3) узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-якісний атрибут: *Що ж допомогло мені не опустити руки? По-перше, моя осляча впертість і бажання довести собі, що я чогось варта* («День», 26.07.2017).

Прилеглі другорядні члени речення співвідносні з такими семантико-синтаксичними відповідниками: вторинною предикатною атрибутивною синтаксею, кількісною синтаксею, синтаксею способу дії та порівняльною синтаксею. Кореляція прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема ґрунтована на широкому підході, за яким атрибутивні відношення реалізовані не лише між компонентами субстантивних сполук, але й дієслівних, прикметникових та прислівникових. За морфологічним критерієм виокремлено кореляції якісно-означальних і якісно-відносних прислівників із їхніми семантико-синтаксичними відповідниками. Найуживанішими є моделі, у яких головний компонент виражений дієсловом. Підґрунтям кореляції прилеглий прислівниковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема, експлікована якісно-означальними прислівниками, слугує їхня широка семантична палітра. Відприкметникове походження цих

прислівників детермінувало їхню функційну подібність до прикметників. Напр.: *Втомлено* озирався старий Тарас (В. Земляк); *Ніхто так вишукано* не вміє заварювати каву (Дара Корній); *Петро весело* засміявся, забілівши рівним тинком зубів... (В. Винниченко); *Яблуні дихають цвітом, росяно, червоно, біло* (А. Малишко); *Будь-яке велике, зручне, добре* умебльоване помешкання у тихому престижному районі міста відразу привертало увагу нової влади... (Н. Гурницька).

У другому типові кореляції прилеглий прислівниковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема прилеглий прислівниковий другорядний член реалізований якісно-відносними прислівниками. Вони характеризують ознаку через її відношення до якогось об'єкта чи середовища. З огляду на специфіку вживання якісно-відносні прислівники перебувають у різних позиціях: приприкметниковій (*Україна має серйозні можливості стати економічно сильною* країною («День», 30.09.2016)), придієслівній (*Вид вимирає або кількісно різко зменшується* (Л. Копань)), придієприкметниковій (*Пам'ять голодомору вимагає, щоб парламент уважніше підійшов до цієї проблеми і визначив законодавчо закріплений алгоритм ставлень до тих трагічних подій в історії нашої країни* («День», 20.03.2003)) та приприслівниковій (*Хоча можна було б запропонувати вінничанам одразу складувати пластик окремо, адже переробляти його економічно вигідно і конкурентно* («День», 22.09.2017)).

Кореляція прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема зреалізована прислівниками міри й ступеня, що утворюють окрему семантичну групу означальних прислівників. Співвідношення між формально-синтаксичними членами речення та синтаксемами детерміноване семантичною диференціацією прислівників міри й ступеня та їхніми позиціями в структурі речення. Напр.: *Книгою ніхто ніколи не користувався за призначенням, описані у ній страви були надто вишуканими і складними у приготуванні...* (Н. Сняданко); *...об'єднані сили руських князів неподалік від Азовського моря на річці Калці були уцент розбиті татаро-монгольською ордою Чингісхана* (М. Вінграновський); *З новим помешканням родина потроху зжилася, а згодом уже й не шкодували, що мешкають саме тут* (Н. Гурницька); *І тоді мені подумалося, що міські жителі таки мало пристосовані до екстриму* (В. Карп'юк); *Доки вони там знайдуть гроші на реставрацію, вже вдвічі більше доведеться відновлювати* (Н. Гурницька).

Прислівники способу дії беруть участь у моделюванні двох кореляцій: 1) прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану ↔ синтаксема способу дії: *Духнович, прокинувшись, лежить горілиць*, дивиться в небо (О. Гончар); *...до берега галопом мчав прекрасний скакун* (В. Вальд); *Світлана взяла слухавку і пошепки* відповіла, що господиня ще спить... (Л. Когут); *...ще дихало спроквола* десь далеко море... (П. Загребельний); 2) прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема, реалізована трьома морфологічними варіантами прислівників способу дії: а) прислівниками з префіксом *по-* і суфіксами *-ому*, *-ему* (*-єму*), *-и*: *Згодом цікаві кияни з київських гір незвично дивитимуться, як по-європейськи* вбрані пани, студенти університету та уніформовані гімназисти везимуть на трагічному повозі кріпака (І. Драч); *Надворі темно, по-осінньому* холодно (А. Дімаров); *Вітер по-змійному* шарудів гілками дерев... (О. Кацай); б) прислівниками на *-о*: *Його*

їжакувато настовбурчені вуса, здається, ще порудішали... (М. Сиротюк); в) адвербіалізованими формами орудного відмінка іменників із порівняльним значенням: *Блискавкою* спалахнули в моїй свідомості слова Тусі Мороз (В. Нестайко); *Просмолений човен стрілою* перетнув луку Бугу... (М. Стельмах); *І зупинилася душа Кузьми в леті своїм до світла неосяжного, і засумувала вона сумом великим, закигикала чайкою...* (В. Дрозд); *Поки в хаті тривав обишук, Северина стояла маком* посеред великої кімнати... (М. Матіос). Аналізовані мовні одиниці зазвичай в обох випадках перебувають у придієслівній позиції, представлені різною кількістю підтипів та морфологічних форми.

У четвертому розділі «Семантико-синтаксична основа детермінантних другорядних членів речення» виділено й докладно описано адвербіальні локативні та темпоральні синтаксеми, співвідносні з фоновими детермінантами; причинові, цільові, допустові й умовні синтаксеми як семантико-синтаксичні кореляти детермінантів зумовленості; уточнювальні та кількісні синтаксеми – відповідники детермінантів із характеризувальним значенням. Крім значеннєвих параметрів, головний акцент зроблено на засобах їхньої експлікації.

Визначення критеріїв семантичної домінанти в обставинних детермінантів зумовлено низкою внутрішніх і зовнішніх чинників: лексичним наповненням детермінанта; значенням прийменника; фактом одночасного існування двох дій, явищ, подій, одна з яких представлена предикатом висловлення, друга – імплікована детермінантною синтаксемою; відношеннями зумовленості, встановленими між семантикою прийменниково-відмінкової форми детермінанта й семантикою решти висловлення. Функція прийменника в умовах детермінації набуває особливого значення, оскільки він не тільки формує основне, обставинне, значення, але й сприяє граматичному оформленню додаткової предикативності в складі висловлення, постаючи як аналог семантичного сполучника в структурі складнопідрядного речення. Поширювачі детермінантної синтаксеми не тільки сприяють вираженню додаткових обставинних значень, а й поглиблюють семантичні зв'язки компонентів детермінанта з компонентами недетермінантної частини висловлення.

Своєрідність експлікації додаткової предикативності в складі речення з детермінантами зумовлена їхньою співвіднесеністю з фрагментом об'єктивної дійсності, якими є місце, час або інші обставини дії, процесу тощо, зазначені в недетермінантній частині речення. Наявність фонові орієнтації будь-якого висловлення, актуалізованої в реченні, із фоновими детермінантами вможливорює найбільш адекватно встановити співвіднесення змісту висловлення з дійсністю.

Обставинно-предикативні фонові детермінанти, що корелюють із локативними та часовими синтаксемами, не ускладненими додатковими однорівневими обставинними значеннями, імплікують предикативність особливого типу – буттєву, локалізуючи повідомлюване в певному місці або в часі. Домінантну роль у маркуванні адвербіальних локативних і часових синтаксем відіграють прислівники, пор.: *Ніде* не шелесне... (О. Довженко) і *Політики часто забувають те, про що вони мають довго пам'ятати* («День», 22.07.2016). Крім них, кореляцію фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема експлікують аналітичні форми субстантивів *«біля, близько, довкола, навпроти,*

навколо, посеред, поміж, поверх + род. відм.» (**Біля гравців довкола столика** і жабенята стрибають, кмітливі створіння знайшли дотепний спосіб полювання на комашню... (О. Гончар); У пробах повітря **навколо** хімічного заводу в Калуші, де сьогодні вночі сталася пожежа, не зафіксовано перевищення концентрацій забруднюючих речовин («День», 13.01.2019); **Поверх возів** стогнали поранені... (О. Гончар)), «перед (поперед), між, попід, під, понад, над, поряд з, поруч з, нарівні з + орудн. відм.» (Гасова лампа освітлювала **перед ним** хліб, порізану шматочками кефаль і високий глечик з кислим молоком (М. Трублаїні); У жовтні день короткий, ще швидше згасає він **попід лісом** (В. Шкляр); **Над головою** хурчали осколки, опадали, гупаючи, мов груші (О. Гончар)), «на, в (у), по, при + місц. відм.» (Справді, віддалеки чулися крик, заіржали **в лісі** коні, відгукнувся до них князів кінь (П. Загребельний)).

Прийменниково-відмінкові маркери фонових темпоральних детермінантів – «серед, за, наприкінці, упродовж / впродовж, протягом, близько, до, раніше, напередодні, коло, після (опісля) + род. відм.» (**Серед ночі** тарабелять, викликають, круглий рік штурми, аврали, нагінки (О. Гончар); А **наприкінці липня** була чорна субота, те фатальне авіа-шоу на Скнилівському аеродромі під Львовом... (Л. Костенко); Сивоок **упродовж розмови** жодного разу не поглянув на князя і не перервав своєї роботи (П. Загребельний); ...зовсім незадовго **до війни** Ялосоветка з Миколою одружились... (О. Гончар); **Після** тривалих кровопролитних **битв** військо відходило, згідно з стратегічним планом командування (О. Довженко)), «у / в, на, під, за, по, над, через + знах. відм.» (**На Великдень** стали два війська навпроти одне одного: Самуїл на правому, Василій на лівому березі Вардара (П. Загребельний); **Під осінь** в кожному селі немов димки димлять жертівні – копають люди картоплі (Л. Костенко); **Через тисячі літ** лиш приходить подібне кохання (В. Сосюра)), «за, з, перед + орудн. відм.» (**За обідом** Антоші не було (М. Коцюбинський); **Перед кризою** на металургійний сектор в Україні припадало близько 10 % обсягу виробництва і близько 40 % експорту («Дзеркало тижня», 01.10.2010)), «в / у, о / об, на, по + місц. відм.» (**В січні** 1077 спостерігала в Каносі принизливу сцену каяття імператора Генріха (П. Загребельний); Вона [липа] ніби росте в самій світличці, отаман зник до неї, а вона до нього, він і сам **по весні** сповнюється солодким гулом, а ночами таємничими шумами... (Ю. Мушкетик)).

Детермінанти зумовленості є корелятами низки адвербіальних синтаксем, зокрема причинових, цільових, допустових й умовних. Детермінанти причини, співвідносні з адвербіальними причиновими синтаксемами, створюють широкий діапазон значень, указуючи на: позитивну причину, яка сприяє реалізації чи становленню дії (**Дев'ятирічна скрипалька Варвара Васильєва завдяки «Дню»** побувала у столиці Франції («День», 04.10.2013)), перешкоду або негативну причину (**Через шторм** постраждали кілька десятків людей, жертв, на щастя, немає (24 канал, 28.11.2014); **Унаслідок цунамі** на індонезійських островах Ява та Суматра загинули щонайменше 168 людей (Громадське, 23.12.2018)), причину усвідомленої дії суб'єкта (**Жінки мали велику цікавість до Єльки, але з делікатності** тільки спозирка деколи, з хапливою крадливістю скидали поглядами на цю Лободину обранницю, що так гордовито тримала свою лебедину шию... (О. Гончар)), причину, що породжує зміну стану суб'єкта внаслідок вияву емоцій

(Юрко зупинився. **Від хвилювання** у нього забило дух і відібрало мову (В. Малик)), причину-обґрунтування (**На підставі** цієї заяви народні депутати спрямовують запит до Антимонопольного комітету та СБУ («Дзеркало тижня», 05.03.2010)), причину як об'єктивну закономірність (Імпорт газу в Євросоюз, як очікується, залишиться стабільним до 2030 року, з **огляду на скорочення** внутрішнього виробництва і споживання («День», 08.11.2017)), причину з відтінком покарання, відплати (У майбутньому **за порушення** прав людини Євросоюз каратиме причетних до таких злочинів осіб та організацій заборonoю на в'їзд та заморожуванням активів на території ЄС («День», 10.12.2019.)). Кожна причинова синтаксема може бути реалізована низкою семантичних різновидів і репрезентована спеціалізованими та неспеціалізованими морфологічними й лексичними засобами. Найтиповішими виразниками причинових синтаксем на морфолого-синтаксичному рівні є прийменниково-відмінкові форми: «від, внаслідок, з, з нагоди, з приводу, на підставі, у (в) результаті + род. відм.» (**Від спеки** може боліти голова («Сьогодні», 21.05.2014); **Внаслідок вибуху** київська міліція (нехай і тимчасово) позбулася одного з джерел незаконного збагачення (Олесь Вахній); **На підставі** цієї заяви народні депутати спрямовують запит до Антимонопольного комітету та СБУ («Дзеркало тижня», 05.03.2010); **У результаті** потужного вибуху, що стався у п'ятницю вранці у південному шведському місті Лінчепінг, отримали поранення 25 осіб («Європейська правда», 07.06.2019)), «завдяки + дав. відм.» (**Завдяки** вашим прожекторам догадалися, що якийсь корабель провадить бій з підводним човном... (М. Трублаїні)), «за, зважаючи на, з огляду на, через + знах. відм.» (**За побудову** виняткових моделей нагороджується польотом на літаку... (М. Трублаїні); **Зважаючи на** економічні можливості цих країн, їхній військовий потенціал і людські ресурси, Єреван хоче мати в регіоні союзника, який би гарантував Вірменії безпеку («Дзеркало тижня», 01.10.2010); **З огляду на** його статечну пошту і **прибуття** з Донбасу, його вже в народі поштиво назвали дон (Л. Костенко); **Через іншійсть** розміру, конфігурації, кольору і швидкості тьма знаків нагадувала неправдоподібну мішанину різних комах (Т. Прохасько)), «за, у зв'язку з + орудн. відм.» (**За справами** він не встиг навіть залишити розпорядження (С. Талан); **У зв'язку з Днем Незалежності** зростає імовірність ескалації на Донбасі («День», 22.08.2015). Активними експлікаторами причинових синтаксем також є прислівники: **Спросоння** Михайло подумав, що то миші дірявлять підлогу (М. Матіос); **І зозла** б'ю многостраждальним моїм молотком об породу (А. Дімаров); **Згарячу, зопалу**, після вчорашніх конспектів – одразу в діло сторч головою (О. Гончар). Зрідка причинову семантику реалізують дієприслівникові звороти з опорними словами розуміючи, знаючи, вдаючи, міркуючи, зрадівши, бачачи, почувши, надивившись, напрацювавшись, не побачивши тощо, напр.: **Почувши** крики дітей, Ілля не вагаючись стрибнув у крижану воду... («Голос України» 30.03.2018).

Реченням із детермінантами мети відповідають адвербіальні цільові синтаксеми, що охоплюють дві групи: 1) власне-цільову (синтаксеми-виразники позитивних і негативних намірів, серйозних і жартівливих, синтаксеми привернення уваги та зі значенням присвяти, жертвовності): **Зумисне** не подала жодного звуку, чекала, поки обізвуться по той бік дроту, проте він також мовчав (В. Шкляр);

Задля сміху Сава обнишпорив поштові скриньки... (Є. Пашковський); **З метою поліпшення** гуманітарної ситуації в регіоні українською стороною сплановано проведення заходів, спрямованих на відкриття та введення в експлуатацію КППВ «Золоте»... («День», 23.03.2019); **Заради життя** кожен підпише якусь нікчемну бомажку (В. Шкляр); 2) антицільову (реалізує значення відсутності мети чи її недосяжності, марність намірів дії або незрозумілість їх для мовця): **Випадково** натрапили на нього вчора (М. Трублаїні); **Тим часом Борис марно** чекав на Альті появи печенігів (П. Загребельний); **Навіщо** узяв у Марії спухлу від плачу дитину – і пішов до prima (М. Матіос). Типові засоби експлікації синтаксем мети – прийменниково-відмінкові конструкції: «для, задля, заради, з метою, ради + род. відм.» (**Для охорони** бухти Лебединого острова залишити патрульну шлюпку (М. Трублаїні); **А піде** чутка, – **задля нагороди** таки мене хтось видасть королю (Л. Костенко); **З метою затримання** зловмисників в області введено план «Перехоплення»... («УНІАН», 20.03.2017)), «в (у), на, під, по, про + знах. відм.» (Того дня ми вийшли **у розвідку**... («День», 09.07.2015); **На практику** за кордон поїхали студенти, що добре володіють англійською («Сьогодні», 15.04.2014); Після вінчання бачили дехто із козаків, що якийсь старий чоловік з торбою за плечима підходив до панотця Ларівона **під благословення**... (О. Стороженко); **По хліб** шла дитина – трояндно! (П. Тичина); Мали ми **про запас** харчі, овес для коней... (В. Шкляр)). Також репрезентантами цільових синтаксем є дієприслівники та прислівники: Як заявив у березні президент Нігерії Мухаммад Бухарі, уряд країни підтримує постійний контакт і веде переговори з бойовиками через посередників, **домагаючись звільнення** полонених («День», 07.05.2017); Коней **навмисне** поставили далеко од шансів – татари найперше намагаються донести стріли до них, поранити їх... (Ю. Мушкетик).

Допустові семантико-синтаксичні одиниці корелюють із детермінантами допусту, утворюючи дві групи відповідно до того: 1) чи спростовує детермінантна частина висловлення зміст недетермінантної: **Незважаючи на вечірні сутінки**, Марко впізнав свою супутницю під час зливи (М. Трублаїні) – зазвичай людина не може добре бачити в темряві; 2) чи допускає можливість співіснування з нею: Українські школярі, **незважаючи на брак коштів**, взяли призи ряду міжнародних олімпіад («Дзеркало тижня», 25. 08. 2014) – не обов'язково бути багатим, щоб узяти участь у міжнародній олімпіаді. Допустові синтаксеми найчастіше експліковані прийменниково-відмінковими сполуками: «незалежно від + род. відм.» (Ми притримуємося нашої позиції і **незалежно від місця** переговорів, **незалежно від ситуації** будемо відстоювати інтереси українців («День», 20.12.2019)), «всупереч, наперекір + дав. відм.» (КНДР **всупереч домовленостям** Кім Чен Ина та Трампа створює нові ракети («День», 31.07.2018)), «незважаючи на, попри + знах. відм.» (**Незважаючи на гарну погоду**, місяцями все одно ще буде холодно – всього до +12 («Сьогодні», 05.10.2018); **Попри** тихий байдужий голос, очі Претича горіли таким упертим чорним вогнем, що було видно: Претич не поступиться ані на крок (І. Білик)), «при + місц. відм.» (І розгортав старий Мороз **страхливі картини, підгледені образки жаскої, каторжанської епопеї. ... Про нелюдські терпіння і труд каторжний, а надто взимку, при 50-ступневому морозі** напівголих, напівбосих людей, чесних трударів – полтавських, та катеринославських, та

херсонських «куркулів», «державних злодіїв», суджених «за колоски», та й всяких «ворогів» – вчених, вчителів, селян і робітників, бородатих дідів і таких же бородатих юнаків, що й не розбереш, скільки людині віку... (Іван Багрянний)). Поодинокими є приклади реалізації допустових синтаксем за допомогою прислівників і дієприслівників.

Детермінанти умови співвідносні з адвербіальними умовними синтаксемами. Відповідно до комунікативної інтенції мовця з-поміж них можна виокремити два різновиди: зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування (*Заступник міністра закордонних справ Ірану Аббас Аракчі заявив, що Тегеран може повернутися до повного дотримання угод за умови зняття санкцій* («День», 07.01.2020)) та зі значенням предметного обґрунтування (пор.: *...без дозволу штабу групи ви не повинні йти ні на які самочинні акції* (В. Шкляр) і *Ви не повинні йти на самочинні акції, якщо не маєте дозволу штабу*). Експлікаторами умовних синтаксем є низка морфолого-синтаксичних форм, серед яких домінують іменники у формі родового відмінка з прийменниками *в (у) разі, за, за умови, на випадок, без: ...в разі зіткнення довелось б переходити на інше місце* (В. Шкляр); *...той з батьків, який проживає з дитиною, може самостійно вирішувати питання тимчасового виїзду дитини за кордон за наявності заборгованості зі сплати аліментів іншого з батьків більше 4 місяців* («День», 28.08.2018); *За умови підвищення цін компанія готова відновити роботу* («Економічна правда», 17.07.2018); *Болгарія провела навчання щодо зміцнення кордону на випадок спроб масового прориву нелегальних мігрантів* («День», 19.03.2016).

До детермінантів із характеризувальним значенням належить дві групи: детермінанти зі значенням уточнення / обмеження та детермінанти сукупності / роздільності. Уточнювальні синтаксеми корелюють із детермінантами уточнення / обмеження, утворюючи дві підгрупи: синтаксеми зі значенням уточнення, які пояснюють, доповнюють, вносять нову додаткову інформацію з метою надання їй більшої деталізації, та синтаксеми зі значенням обмеження, що встановлюють певні межі чого-небудь, відділяють, локалізують, відмежовують щось від чогось. Найчастіше уточнювальні синтаксеми репрезентовані прислівниками, рідше – прийменниково-відмінковими словоформами: *Зовні ця історія мало не комічна* («Дзеркало тижня», 26.02.2010); *Назовні ніби було все в порядку...* (Іван Багрянний); *Психологічно нам було дуже важко прийняти таке рішення* («Дзеркало тижня» 05.03.2010); *Ані морально, а тим більше – матеріально, нас не мусили обтяжувати їхні проблеми!* (І. Роздобудько); *На думку аналітика, вибір іншого шляху відкриє перед Україною нові можливості* («УНІАН», 20.11.2016).

Корелятами детермінантів зі значенням сукупності / роздільності є адвербіальні кількісні синтаксеми. Експлікатори мінімальних синтаксичних одиниць зі значенням сукупності – зазвичай прислівники *вдвох (удвох), втрох (утрох), купно, гамузом, опліч, гуртом* та ін., а також сполуки *«у (в) супроводі + род. відм.»*, *«з, разом з (із), укупі (вкупі) з, спільно з + орудн. відм.»*: *Утрох вони повільно пішли стежкою між лопухами й лободою по краю висілка* (М. Трублаїні); *У супроводі двох ад'ютантів і Станіміра полковник Вольф піднімався мармуровими сходами на другий поверх...* (В. Шкляр); *...вкупі з бджолами засинає прийдешнє...* (Є. Пашковський); *...працівниками СБУ спільно з Генпрокуратурою України*

сьогодні було розкрито фінансовий злочин на державному рівні, який супроводжувався низкою вбивств у містах країни (О. Волков). Значеннєвий різновид роздільності репрезентований найчастіше прислівниками *поодинокі, самотужки, самотійно* та словоформою «без + род. відм.», напр.: *Поодинокі частіше вважають за краще подорожувати хлопці* («День», 24.09.2017); *...кожен добирався до Дельбрюка самотійно і в зручний для нього час* (П. Загребельний); *При звичайному нагляді неосудна особа зможе ... без супроводу медичного працівника залишити палату, відділення та заклад* («День», 11.05.2017).

Результати дослідження узагальнено у **висновках**.

Неоднакові підходи до з'ясування специфіки й статусу членів речення, визначення принципів їхньої диференціації зумовлюють різні типологічні класифікації в традиційних і новітніх наукових дослідженнях. У сучасній лінгвоукраїністиці статус пріоритетності мають напрацювання, побудовані на комплексі синтаксичних критеріїв, серед яких чільне місце посіли формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний.

Багатоаспектний характер членів речення, зумовлений різнорівневою організацією речення, відбито в широкому тлумаченні члена речення (мінімальної синтаксичної одиниці), зокрема як власне-члена речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксеми (семантико-синтаксичний аспект), комунікатеми, що кваліфіковано як тему й рему (комунікативний аспект). Формально-синтаксичний аспект передбачає диференціацію власне-членів речення за типом синтаксичного зв'язку на головні і неголовні; семантико-синтаксичний – на синтаксеми, різновиди яких зумовлені семантико-синтаксичними відношеннями; а комунікативний мотивує сегментацію на компоненти речення, аргументовані комунікативною метою. Водночас важливим є акцент на опозиції критеріїв центральності / нецентральності, обов'язковості / необов'язковості, передбачуваності / непередбачуваності, спеціалізованості / неспеціалізованості морфологічних форм у тій чи тій синтаксичній сфері, маркуванні одного / кількох значеннєвих відтінків.

Утрадиційнена класифікація членів речення, що ґрунтується на семантиці опорного слова, синтаксичній позиції в структурі реченнєвої побудови, характером синтаксичних зв'язків та семантичних відношень, засвідчує свою перевагу й слугує вагомим надбанням граматики. Відсутність чіткої диференціації цих параметрів та залучення до опису мінімальних синтаксичних одиниць одночасно семантичних і структурних критеріїв засвідчило неспроможність створення викінченої концепції. Цілісності та чіткості дослідження членів речення сприяє розгляд синтаксичних зв'язків як формальних засобів вираження семантико-синтаксичних відношень, акцентування на їхній тісній взаємодії й паралельному співіснуванні граматичного змісту, що виконує домінуючу роль, та граматичної форми члена речення.

Об'єктивним є визначення диференційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць, зіперте на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками. З огляду на це до класифікаційних параметрів другорядних членів речення належить роль у формально-синтаксичній структурі речення, кореляція з власне-членами речення, засоби вираження, позиція у формально-синтаксичній структурі речення, різновид синтаксичного зв'язку, співвідношення

із синтаксемами, різновид семантико-синтаксичних відношень, позиційна закріпленість за актуального членування, співвідношення з комунікатами.

Попри значні переваги традиційний поділ членів речення на п'ять класів: підмет, присудок, додаток (прямий, непрямий), означення (узгоджене, неузгоджене; прикладка; поширене, непоширене) й обставина (способу дії, міри й ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовості, наслідку, обстановки (ситуації) та модальна обставина), докладно схарактеризованих за семантикою, будовою, морфологічним вираженням та іншими параметрами, не відбиває всієї різноманітності синтаксичних категорій та семантичних компонентів речення. Ідея симетричності формального й семантичного аспектів речення, різновимірність ознак, покладених в основу класифікації мінімальних синтаксичних одиниць, подекуди спричинює труднощі визначення членів речення, як-от: розмежування додатка й неузгодженого означення, виражених відмінковими та прийменниково-відмінковими словоформами додатків й обставин, розрізнення прикладки та означуваного слова. У лінгвометодичному аспекті за усталеного опису другорядних членів речення поза увагою перебувають функційна багатоаспектність мінімальних синтаксичних одиниць, їхні ієрархічні зв'язки, периферійні явища, породжені синкретизмом семантики тощо, а тому для вдосконалення традиційної типології необхідне введення поняття синкретичних другорядних членів речення. Зокрема, важливим є акцент на специфіці синкретичного функціонування інфінітива, розмежуванні об'єктного й суб'єктного його різновидів у ролі додатка, обставини та означення, описі предикативно-об'єктних, атрибутивно-об'єктних, предикативно-атрибутивних, предикативно-атрибутивно-об'єктних та ін. значень цих компонентів. Класифікаційні характеристики синкретичних компонентів ґрунтовані на їхніх кореляціях із формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками. Синкретичне значення може виникати між компонентами з одинарним і бінарним зв'язком. Одинарний зв'язок становить основу розмежування *обставинних додатків* (додатків з обставинними значеннями місця, причини, способу дії, мети), *означальних додатків* (додатків з атрибутивно-об'єктним значенням, яке за умови вираження інфінітивом ускладнене ще й предикативним), *обставинних означень* (означень з обставинними значеннями місця, мети, часу, способу дії) та *обставинно-додаткових означень* (поєднують ознаки означення, обставини місця чи способу дії й додатка). Групу синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв'язком структурують *дулексив*, *обставинне означення* та *обставинно-додаткове означення*.

Концептуальним для традиційного опису ознак головних та другорядних членів речення є дистрибутивно-функційний аспект, за яким стоїть поняття синтаксичної позиції. Цей підхід ґрунтується на однорідності синтаксичних зв'язків членів речення та їхній ролі в структурі речення, відповідно до чого значна кількість мовних фактів, які синкретично відбивають характер багатьох членів речення, перебуває поза межами традиційної класифікації другорядних мінімальних синтаксичних одиниць. Проте наявність «живих» синтаксичних зв'язків руйнує основний постулат традиційного синтаксису й утворює фундаментальне положення про асиметричність формальної та семантичної організації речення

в новітніх синтаксичних теоріях. Синтаксичний зв'язок – це формальна експлікація семантичних відношень між складниками синтаксичної одиниці, виражена мовними засобами. Синтаксичні зв'язки корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють.

Виділення другорядних мінімальних синтаксичних одиниць відбувається на основі синтаксичної залежності однобічного напрямку, тобто підрядного зв'язку, якому притаманний прислівний чи детермінантний характер, передбачуваність чи непередбачуваність, обов'язковість або необов'язковість, сильний, напівсильний (напівслабкий) чи слабкий вияви, закритість. Його типові форми – керування, узгодження й прилягання. Керування – форма (спосіб) підрядного зв'язку, реалізована через семантичну незавершеність опорного компонента словосполучення, що визначає сильний, напівсильний (напівслабкий) та слабкий характер зв'язку між компонентами словосполучення й речення. Розмежування вказаних різновидів ґрунтується на кількох параметрах, зокрема обов'язковості (коли за відсутності керованого слова головний компонент не виявляє свого значення) та необов'язковості (якщо вилучення керованого компонента не впливає на вираження семантики головного слова) вияву зв'язку. Відповідно до цього сильне керування – такий різновид зв'язку між головним і залежним словами, у якому дистрибуцією головного складника передбачувано обов'язкове вживання відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми. Керований компонент без порушення семантичної цілісності словосполучення може бути замінений тільки синонімічною конструкцією. Для напівсильного (напівслабкого) типу керування характерне підпорядкування залежного слова не одному, а кільком (опорному й залежному від нього) компонентам. У зоні слабого керування перебуває мінімальна синтаксична одиниця, функційний вияв якої засвідчує низький рівень обов'язковості. Керування може бути безпосереднім (безприйменниковим) та опосередкованим (прийменниковим), а за категорійною характеристикою головного компонента в словосполученні – придієслівним та приіменним.

Узгодження – це спосіб прислівного підрядного синтаксичного зв'язку, за якого залежний компонент уподібнений головному в спільних для них граматичних категоріях (роду, числа, відмінка). Зазвичай для нього характерна необов'язковість за винятком тих випадків, коли узгоджений компонент визначений лексичним значенням головного слова або комунікативним завданням мовця.

Групу прилеглих другорядних членів речення формують ті, у яких залежність незмінних слів (і форм слів) зумовлена несамотійністю виражених підпорядкованим компонентом граматичних значень, його розташуванням, семантикою. Здатність прилягати виявляють незмінні слова, зокрема прислівники, спрямовані в прислівникову зону дієприслівники, інфінітиви, незмінні прикметники та присвійні займенники, фразеологізми фіксованої форми. Роль головного слова виконують самотійні частини мови. Для субстантивних словосполучень із залежними обставинними прислівниками характерні означально-обставинні відношення; для дієслівних словосполучень з прислівниками – обставинні відношення з відтінками способу дії, місця, часу, причини тощо, а із залежним інфінітивом – об'єктні й обставинні відношення; для ад'єктивних словосполучень

із залежним інфінітивом – предикативно-об’єктні відношення; для прислівникових словосполучень – означальні з відтінками порівняння, кількості тощо.

Виділення корельованих другорядних членів речення ґрунтується на паралелізмі – реченнєвому зв’язку, за якого два іменники вжиті в тому самому відмінку (рід може бути різний). Усередині речення, залежно від комунікативного завдання, один з іменників виконує функцію того чи того члена речення, а другий є прикладкою до нього.

Розроблена в дисертації концепція розмежування прислівних і неприслівних поширювачів з обставинною семантикою в структурі речення спрямована на створення цілісної системи членів речення, не обмеженої лише її ядерними елементами. До таких належать детермінанти – неголовні члени речення, що виявляють ознаки компресії семантики й функційності, мають неприслівний, непередбачуваний і необов’язковий характер, охоплюють зону синкретизму головних і другорядних членів речення, посідаючи проміжне місце між ними, та входять до складу речення на основі зв’язку вільного приєднання. Детермінанти реалізують додаткову предикативність у структурі висловлення. Виокремлення обставинних детермінантів звужує поняття слабого керування та уточнює межі вільного прилягання. За такого підходу викінченою постає й підсистема членів речення з обставинною семантикою: прислівні поширювачі є обставинами (у традиційному розумінні терміна), а неприслівні поширювачі – це обставинні детермінанти.

За умови вираження детермінанта прийменниково-відмінковою формою іменника прийменник у межах детермінації набуває особливого значення. Він не тільки формує основне обставинне значення, але й сприяє граматичному оформленню додаткової предикативності в складі висловлення, постаючи як аналог семантичного сполучника в структурі складнопідрядного речення. Ступінь поширеності детермінантної синтаксеми визначає характер ускладнення її семантики. Поширювачі детермінантної синтаксеми не тільки сприяють вираженню додаткових обставинних значень, а й розширюють семантичні зв’язки детермінанта з компонентами недетермінантної частини висловлення.

Найбільш зовнішні поширювачі простого речення – другорядні опосередковані компоненти, які укладають інформацію про опорне слово, доповнюють частково окреслений зміст синтаксем, надаючи їм необхідної значеннєвої викінченості.

Бінарність синтаксичної взаємодії іменника з двома іншими компонентами відбивають дуплективи.

Зорієнтованість на семантико-синтаксичний аспект слугує підґрунтям виділення синтаксем, здатних перебувати в прислівній позиції – як компонент структури словосполучення і неприслівній – як компонент речення. Прислівна позиція може бути привербальною, присубстантивною, приад’єктивною, приадвербіальною, прикомпаративною, принумеральною чи припрономінальною. У структурі речення синтаксема функціонує або в складі предикативної пари, або поза нею. Семантично елементарне просте речення структурують предикатні й субстанційні (суб’єктні, об’єктні, адресатні, інструментальні та локативні) синтаксеми.

Керовані придієслівні другорядні члени речення корелюють із п'ятьма різновидами синтаксем: суб'єктною, об'єктною, адресатною, локативною й інструментальною.

Керовані мінімальні синтаксичні одиниці, семантико-синтаксичні відповідники яких – суб'єктні синтаксеми, марковані відмінковими формами іменників, перебувають з опорним дієсловом у зв'язку сильного керування. Прийменниково-відмінкові субстантиви реалізують напівсильне керування, оскільки прийменники мають здатність дещо послаблювати силу підрядного зв'язку. Аналізовані мовні одиниці моделюють таку типологію кореляцій: *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема власне-дії, придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема локативної дії, придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема процесу, придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема стану.*

Кореляція *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема* представлена такими різновидами: *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема власне-дії, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема локативної дії, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема процесу, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема стану.*

Співвідношення між формально-синтаксичним і семантико-синтаксичним членами речення з узагальненим значенням особи чи іншої істоти, на користь чи на шкоду якої відбувається дія, становить кореляцію *керований придієслівний другорядний член речення ↔ адресатна синтаксема*. Зазначена мінімальна синтаксична одиниця перебуває у зв'язку напівсильного керування й репрезентована графемою давального.

Семантична диференціація субстантивних локативних синтаксем лягла в основу розмежування трьох корелятивних типів: *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема статичної локалізації, придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням напрямку руху, придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням шляху (траєкторії) руху.*

Керований придієслівний другорядний член речення та співвідносна з ним субстанційна інструментальна синтаксема становлять підґрунтя таких співвідношень: *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема знаряддя дії, керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії, керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу.*

Приприкметникові другорядні члени речення співвідносні з двома різновидами субстанційних синтаксем – об'єктною та адресатною. Зазначений критерій та сила підрядного зв'язку слугує передумовою виділення таких кореляцій: *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема, приприкметниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема, якщо йдеться про об'єкт із семантикою уточнення або обмеження, а також зумовлений семантикою*

суперлативного предиката; *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна адресатна синтаксема*.

Кореляції, зреалізовані прислівниками, формують два різновиди: *приприслівниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема* зі значенням емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння), якщо опорним є компаративний прислівник, а також *приприслівниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема* емоційно-психічного стану (сприйняття) та стану-відношення (порівняння) за умови підпорядкування суперлативному прислівнику.

Приіменникові другорядні члени речення моделюють два різновиди кореляцій: *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема* та *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, що функціює в таких варіантах: *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ суб'єктний атрибут*, *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут*.

Узгоджені другорядні члени речення, співвідносні із семантичними різновидами вторинних предикатних атрибутивних синтаксем, формують розгалужену систему кореляцій: *узгоджений другорядний член речення ↔ власне-атрибут*, *узгоджений другорядний член речення ↔ відносний атрибут* із корелятивними підтипами: *прикметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *дієприкметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *числівниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *займенниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*. Співвідношення *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивний атрибут* зреалізоване підтипами *прикметниковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут* і *займенниковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут*.

Співвідношення узгоджені другорядні члени речення ↔ атрибути проміжних розрядів представлені кореляціями: *узгоджений другорядний член речення ↔ відносно-якісний атрибут*, *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-відносний атрибут* та *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-якісний атрибут*.

Кореляції прилеглих прислівникових другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками зреалізовані такими різновидами: *прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, *прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема*, *прилеглий другорядний член речення ↔ синтаксема способу дії* та *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема*.

Розроблена в дисертації концепція кореляції детермінантів із синтаксемами не суперечить загальноприйнятим уявленням про структуру речення, наповнення понять *детермінант* та *другорядні члени речення* й реалізує спробу комплексного поєднання здобутків сучасної теорії синтаксису речення з огляду на особливий

статус детермінантів як синтаксичного феномену компресії змісту та функційного навантаження. Дослідження семантико-синтаксичної основи детермінантних другорядних членів речення з позиції системного підходу довело унікальність і синкретизм цих членів речення, а також необхідність їхнього вивчення з огляду на структурні, семантичні та функційні особливості. Це послугувало основою для класифікації, що відбиває кореляцію фонових детермінантів, детермінантів зумовленості та детермінантів із характеризувальним значенням із відповідними адвербіальними синтаксемами та їхнім лексичним наповненням.

У кореляції *фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема* локативні мінімальні синтаксичні одиниці експліковані прислівниками та прийменниково-відмінковими формами іменників, для яких характерна ознака співвіднесеності локалізованого об'єкта й локума. Адвербіальні локативні синтаксеми, що виражають статичні та динамічні відношення, експлікують дію щодо об'єктивного (*дома, додому, всередину*) чи суб'єктивного (*тут, сюди, туди* тощо) локума.

Співвідношення *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема* пов'язане з віддзеркаленням різних семантичних відтінків часу. Фонові темпоральні детермінанти, що корелюють з адвербіальними часовими синтаксемами, можуть характеризувати неозначену чи означену протяжність дії в часі, різночасовість, часову наступність, темп дії чи швидкість її перебігу. Засобами вираження цих синтаксем є прислівники та прийменниково-відмінкові форми, які набули статусу вторинних морфолого-синтаксичних варіантів.

Детермінанти зумовленості об'єднали чотири типи: детермінанти причини, мети, допусту й умови, що становить основу формування таких кореляцій: *детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема*, *детермінант мети ↔ адвербіальна цільова синтаксема*, *детермінант допусту ↔ адвербіальна допустова синтаксема*, *детермінант умови ↔ адвербіальна умовна синтаксема*.

Причинові мінімальні синтаксичні одиниці передбачають зв'язок двох подій, одна з яких слугує підставою, що зумовлює чинник, достатній для реалізації другої події. На денотативному рівні причиново-наслідкові відношення можуть перебувати поза межами одного простого речення. Інколи інформацію про причину містить попереднє речення, а повідомлення про наслідок – наступне.

Для конструкцій із детермінантами мети характерна взаємодія семантики обох частин висловлення, коли детермінантна частина називає зумовлювальний чинник, а недетермінантна – зумовлений. Типовим семантико-синтаксичним корелятом детермінанта мети є адвербіальна цільова синтаксема, семантичний діапазон якої охоплює дві великі групи. Першу групу сформували автосемантичні детермінанти, співвіднесені з адвербіальною синтаксемою, що репрезентує власне-інтенційну семантику та вказує на виконання дії для реалізації іншої дії. У межах першої групи функціують два різновиди: *із власне-цільовою й з антицільовою синтаксемами*. Другу групу кореляцій представляють детермінанти-кореляти адвербіальних синтаксем, які є виразниками приховано-цільової семантики.

Кореляцію *детермінант зумовленості зі значення допусту ↔ допустова синтаксема* реалізують речення з відношеннями зворотної зумовленості. Детермінантний компонент указує на підстави, недостатні для скасування реалізації

дії, про яку йдеться в недетермінантній частині. Залежно від експлікованого значення допустові синтаксеми структурують такі семантичні різновиди: зворотна зумовленість порівнюваних компонентів суб'єкта або суб'єкта та об'єкта за їхніми загальними й індивідуальними рисами чи сферами функціонування; значення неможливості, недостатності, відсутності чи обмеженості деяких ознак і дій суб'єкта попри наявність реальних, можливих, сприятливих передумов; позитивна характеристика суб'єкта на тлі недостатності передумов або наявності підґрунтя, що перешкоджає появі цієї характеристики; експлікація результату дії суб'єкта, протилежного очікуваному.

Корелятами детермінантів умови є адвербіальні умовні синтаксеми. Висловлення з такими синтаксичними одиницями репрезентують зв'язок між двома ситуаціями, одна з яких передбачає реалізацію іншої, конденсують семантико-синтаксичні відношення між підрядною та головною частинами вихідних речень і містять імпліцитне значення предиката. Різновидами цього корелятивного типу є такі співвідношення: *детермінант умови ↔ адвербіальна синтаксема зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування*, *детермінант умови ↔ адвербіальна синтаксема зі значенням предметного обґрунтування*.

Активно вживаними в структурі речення є синкретичні синтаксеми, що формують кореляції: *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна причиново-цільова синтаксема*, *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна допустово-цільова синтаксема*, *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна умовно-наслідкова синтаксема*.

Детермінанти з характеризувальним значенням беруть участь у моделюванні двох кореляцій: *детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема*, *детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема*. Функціонування першої пов'язане з маркуванням супутніх характеристик предикатів, вираженням додаткової інформації про якийсь аспект протікання дії. Детермінантам зі значенням сукупності / роздільності відповідають адвербіальні кількісні синтаксеми. Вони експлікують неподільну єдність чого-небудь, загальну кількість чи суму чогось, з одного боку, або роздільність, наявність чітко відокремлених складників – з іншого.

Детермінанти мають змогу корелювати одночасно з різними синтаксемами й передавати декілька значень одночасно, тобто їм притаманний значеннєвий синкретизм. Така особливість детермінантів визначає внутрішні зв'язки та відношення в реченні. Синкретизм семантики детермінантів розкриває контекст речення та загальний контекст мікротексту.

Перспектива дослідження проблеми може бути пов'язана з глибшим вивченням умов виникнення синкретизму на матеріалі кожної конкретної групи прислівних та детермінантних членів речення та їхніх кореляцій із відповідними синтаксемами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грозян Н. Ф. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві. [Електронний ресурс]. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки.* 2015. № 1–2. С. 86–91. URL : <http://www.Jvestnik-b.donnu.edu.ua/index/Grozian>.
2. Грозян Н. Ф. Об'єктні та суб'єктні інфінітиви в ролі додатка. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2016. Вип. 248. С. 57–64.
3. Грозян Н. Ф. Інфінітив у ролі другорядних членів речення: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки* / відп. ред. Л. М. Марчук. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 41. С. 105–110.
4. Грозян Н. Ф. Детермінантні члени речення в сучасній лінгвістиці: статус, типологія. *Slovak international scientific journal.* 2017. № 11. S. 33–36.
5. Грозян Н. Ф. Змістове наповнення терміна «член речення». *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 22–23. С. 43–50.
6. Грозян Н. Ф. Критерії і способи розмежування членів речення. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки.* Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. № 2. С. 97–104.
7. Грозян Н. Ф. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки* / гол. ред. Семенюк О. О. Кропивницький : ЦДПУ імені Володимира Винниченка, 2017. Вип. 151. С. 14–25.
8. Грозян Н. Ф. Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (Мовознавство)* / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2017. Вип. 24. С. 9–18.
9. Грозян Н. Ф. Додаток як другорядний член речення: традиційний вимір. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2018. Вип. 24–25. С. 53–61.
10. Грозян Н. Ф. Засоби вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові. *Wshodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal).* № 10 (38). 2018. Ч. 5. S. 49–52.
11. Грозян Н. Ф. Означення як другорядний член речення: структурно-семантичний і стилістичний аспекти. *Лінгвостилістичні студії* / редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. Вип. 9. С. 23–33.
12. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів). *Лінгвістика* / за ред. К. Глуховцевої. Старобільськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. № 2 (39). С. 76–84.

13. Грозян Н. Ф. Типологія детермінантних членів речення в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 1–6.

14. Грозян Н. Ф. Детермінантні вияви адвербіальних цільових синтаксем у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. Is. 189. VII (55). S. 28–30.

15. Грозян Н. Ф. Обставини як другорядні члени речення в річищі традиційного підходу. *Філологічні науки : зб. наук. праць* / гол. ред. М. І. Степаненко. 2019. Вип. 31. С. 89–95.

16. Грозян Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Черкаський національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2019. Вип. 26. С. 21–29.

17. Грозян Н. Ф. Структурно-семантичні вияви детермінантів із характеризувальним значенням. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 7–10.

18. Грозян Н. Ф. Корелятивні вияви детермінантів умови та адвербіальних умовних синтаксем. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2019. Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. С. 10–14.

19. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні вияви детермінантів допусту в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 21–25.

20. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні кореляти детермінантів мети. *Міжнародний філологічний часопис. International journal of philology* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. 2019. Вип. 10. № 3. С. 17–25.

21. Грозян Н. Ф. Функційні вияви відокремлених членів речення в сучасній українській мові. *Хуманитарни Балкански Изследвания* / гл. ред. А. Й. Линков. 2019. Т. 3. № 1 (3). С. 59–61.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації:

22. Грозян Н. Ф. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення. *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 21–28.

23. Грозян Н. Ф. Синтаксичне функціонування інфінітива в ролі обставини (на матеріалі «Кобзаря» Тараса Шевченка). *Образне слово Луганицини* / за заг. ред. Л. В. Нікітіної : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка (Старобільськ, 29 квітня 2016 р.). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. Вип. 15. С. 97–101.

24. Грозян Н. Ф. Функціонування інфінітива в ролі додатка: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 65–67.

25. Грозян Н. Ф. Класифікаційні характеристики означення як другорядного члена речення. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives*. Proceedings of the 2nd International symposium (July 25, 2018). New York : Premier Publishing s.r.o. 2018. S. 59–65.

АНОТАЦІЯ

Грозян Н. Ф. Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020.

Дисертація – перше в новітній українській лінгвістиці концептуально цілісне дослідження кореляцій формально-синтаксичних другорядних членів речення, визначених за типом синтаксичного зв'язку, із семантико-синтаксичними одиницями – синтаксемами, поділ яких ґрунтовано на семантико-синтаксичних відношеннях. Систематизовано й уніфіковано поняттєво-термінологічний апарат для номінації мінімальних синтаксичних одиниць, із метою вдосконалення традиційної типології другорядних членів речення введено поняття синкретичних (з одинарним і з бінарним зв'язком) членів речення.

Запропоновано ранжування формально-синтаксичних другорядних членів речення за формою синтаксичного зв'язку (керовані, узгоджені, прилеглі). За силою підрядного зв'язку формально-синтаксичні другорядні члени речення розподілено на дві групи: обов'язкові – прислівні керовані компоненти – і необов'язкові, валентно не зумовлені компоненти неелементарного простого речення – прислівні узгоджені та прилеглі. Простежено специфіку кореляцій другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками, проаналізовано їх за частиномовною належністю опорного слова.

Визначено й систематизовано кореляти фонових (локативного й темпорального) детермінантів, детермінантів зумовленості (причини, мети, допусту, умови) та детермінантів із характеризувальним значенням (уточнення / обмеження та сукупності / роздільності), які на семантико-синтаксичному рівні корелюють з різними типами адвербіальних синтаксем.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, власне-член речення, формально-синтаксична структура, характер залежності, обставинні детермінанти, узгоджені другорядні члени речення, керовані другорядні члени речення, прилеглі другорядні члени речення, синтаксема, семантико-синтаксична структура, семантико-синтаксичні відношення, кореляція, фонові детермінанти, детермінанти зумовленості, вторинна предикатна синтаксема.

SUMMARY

Grozian N. F. Category of the sentence's secondary parts against the background of formal-syntactic and semantic-syntactic structures of a sentence. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Eastern European National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2020.

The correlations of formal-syntactic secondary parts of the sentence with semantic-syntactic units – syntaxemas – in the modern Ukrainian language thoroughly has been researched in the thesis. The conceptual and terminological apparatus for nomination of minimal syntactic units is systematized and unified, and their terminological relations are traced. The terms for the sentence's secondary parts study have been ordered, the absolute synonyms – *the sentence's part*, *the minimal syntactic unit* and the quasi-synonyms – *actually a part of the sentence*, *syntaxema*, *semantema*, *communicatema*. The role of the functional concept according to which minimal syntactic units are analyzed against the background of formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative structures of the sentence has been established. It is traced that the research of a sentence as a multidimensional syntactic unit, the definition of formal-syntactic and semantically-syntactic structures has led to the distinction between two types of sentence parts: formal-syntactic (actually a part of the sentence) and semantically-syntactic (syntaxema). In the formal syntactic structure of a sentence, actually sentence's parts are defined. Against the background of the semantic-syntactic structure of the sentence, the division of syntaxemas is based on semantic-syntactic relations. Theoretical substantiation and methodological foundations of distinguishing the parts of the sentence are supported by the distinction between the criteria and the ways of their differentiation. Formal (type and method of syntactic relation) and semantic (specificity of semantic-syntactic relations) criteria of their differentiation are distinguished. The practical definition of the sentence parts is based on their formal and semantic features and the communicative purpose of the syntactic unit. The classification features of sentence's secondary parts have been clarified. The basis of differential features of minimal syntactic units – correlations of traditional secondary parts of the sentence with their formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative matches are determined. Pros and cons of the traditional sentence parts classification have been identified.

In the traditional way, objectes, attributes, adverbial modifiers are analyzed in view of their structural and semantic features. The syntactic functions of the infinitive as a polyfunctional syncretic unit are characterized. The mechanism of distinction of an inconsistent attribute and an object based on consideration of lexical and grammatical peculiarities of the main and dependent components is worked out. The author grounds the distinction of the opposition and a signified word due to the following factors: the degree of specification of the content, lexical and grammatical characteristics, the availability of separation; the availability of additional characteristics. In order to improve the traditional typology of the sentence's secondary parts concept of syncretic units has been introduced. Two structural types of secondary parts of the sentence are defined from the syntactic relations: single and binary.

Considering the distributive and functional aspect, the homogeneity of the syntax relations of the sentence parts of the sentence and their role in the structure of the sentence are taken into account. Syntax relations is established as the determining criterion for the differentiation of formal-syntactic parts of a sentence. The typology of formal-syntactic secondary parts of the sentence is substantiated. Formal-syntactic secondary parts of the sentence are syntax-ranked. By virtue of contractual relation, formal-syntactic secondary parts of the sentence are divided into two groups: obligatory – a verbally controlled components – and optional, valently unspecified components of non-elementary simple sentence – a verbally concerted and adjacent ones.

The peculiarities of the correlations of the controlled sentence secondary parts with their semantic-syntactic matches are traced and analyzed according to the linguistic identity of the reference word. The relation of adverbial, adjective, adverbial and noun secondary parts of the sentence with the syntaxemas are characterized. Within morphological types, varieties are distinguished on the basis of the obligation / optionality of verbally relation.

The semantic-syntactic correlates of the controlled verbal secondary parts of the sentence by the power of control are determined: the object syntaxema is more closely connected with the predicate, the target syntaxema is weaker, the locative syntaxema is even worse, the instrument syntaxema is the most peripheral.

Adjective secondary parts, both obligatory and optional, are correlated with object syntaxemas. The basis of correlations is the morphological criterion. The obligatory object syntaxema is implemented in two formats: the object of qualitative sign-relation and the object of qualitative sign or condition. The optional object syntaxema performs a restrictive function implemented by the word forms of the dative and ablative.

Correlation of adverbial controlled – obligation and optional – with object syntaxemas is established.

The semantic-syntactic relations of the noun secondary parts of the sentence with the corresponding syntaxes are characterized with respect to the obligation / optionality of the component in the sentence structure. Two types of correlations are differentiated: *a noun is an obligation secondary part of the sentence ↔ the substantive object-attribute syntaxema; a noun optional secondary part of the sentence ↔ a secondary predicate attribute syntaxema.*

The semantic-syntactic correlations of the concerted secondary parts of the sentence with their semantic-syntactic correspondent are traced. The correlations of the concerted secondary parts of the sentence with the secondary predicate attribute syntaxemas are based on the semantic classification of the attribute syntaxemas.

Semantic classification units actually attributes, relative attributes, and possessive attributes. The correlations of the agreed secondary parts of the sentence with the attribute syntaxemas of the intermediate digits are characterized.

The correlations of adjacent secondary parts with the secondary predicate attribute syntaxema, quantitative syntaxema, mode of action syntaxema, and comparative syntaxema have been systematized. The morphological criterion is defined as the basis for the correlation *adjacent secondary part of the sentence ↔ secondary predicate attribute syntaxema.* The correlation is realized by qualitative-meaningful and qualitatively-relative adverbs.

The correlation of the *adjacent secondary part of the sentence* ↔ *the quantitative syntaxema*, which is determined by the semantic differentiation of the adverbs of measure and degree as the main explanators and their positions in the sentence structure, is traced.

Given the syncretic essence of the adverbs of manner as an intermediate semantic-syntactic category, two of their groups are formed between the attributes and the adverbial modifiers adverbs. According to the semantic criterion, two correlations with the adverbs of the mode of action are established: *adjacent secondary part of manner* ↔ *syntaxema of manner*, *adjacent secondary part of the sentence with comparative-like value* ↔ *comparative syntaxema*.

Correlates of background determinants, determinants of conditionality and determinants with characteristic value are defined and systematized. The adverbial modifiers determinants as components of the formal-syntactic structure of the sentence correlate with adverbial syntaxemas at the semantic-syntactic level. Criteria for semantic dominance in adverbial modifiers determinants are established.

The correlations of the background locative determinant with the secondary predicate unsubstantive adverbial locative syntaxemas are systematized. Adverbial locative syntaxemas are expressed that express static or dynamic relations explicated by adverbs and preposition-case word forms.

Adverbial temporal syntaxemas as components of the correlation *background temporal determinant* ↔ *adverbial temporal syntaxema* are explicated by adverbs to indicate the length of time, or its pace, or its rate. Morphological and syntactic variants of adverbial temporal syntaxemas are also preposition-case forms.

The correlations of determinants of conditionality with minimal semantic-syntactic units are determined. Four correlative types have been formed: *determinant of cause* ↔ *adverbial cause of syntaxema*, *determinant of purpose* ↔ *adverbial target syntaxema*, *determinant of concession* ↔ *adverbial concession syntaxema*, *determinant of condition* ↔ *adverbial conditional syntaxema*. Syntaxemes as correlates of determinants are represented by specialized morphological and syntactic means.

The correlates of determinants with characteristic value are established. Correlative types were formed: *determinant with refinement value* ↔ *refinement syntaxema*, *determinant with set value / resolution* ↔ *adverbial quantitative syntaxema*. Means of characteristic value expression are conditioned by the functions of minimal semantic-syntactic units and their lexical content.

Keywords: syntactic relation, actually part of the sentence, formal syntactic structure, the nature of the dependence, secondary part of the sentence, controlled secondary parts of the sentence, agreed secondary parts of the sentence, adjacent secondary parts of the sentence, syntaxema, semantic syntactic structure, semantic syntactic relations, correlation, background determinants, determinants of conditionality, secondary predicate syntaxema.

Підписано до друку 16.07.2020 р. Формат 60х84 1/16. Папір офсетний.
Друк на різнографі. Обсяг 1,9 ум. друк. арк. 1,7 обл.-вид. арк.
Наклад 100 пр. Зам. 36. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65). Свідоцтво Держ. комітету
телебачення та радіомовлення України ДК № 4607 від 30.08.2013 р.